

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
ім. ЯРОСЛАВА МУДРОГО

На правах рукопису

ШАКУН
Василь Іванович

УРБАНІЗАЦІЯ І ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ

Спеціальність: 12.00.08 — кримінальне
право та кримінологія; кримінально-
виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків 1996

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00760379 (W)

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
ім. ЯРОСЛАВА МУДРОГО

На правах рукопису

ШАКУН

Василь Іванович

УРБАНІЗАЦІЯ І ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків 1996

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українській академії внутрішніх справ.

Науковий консультант

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Академії правових наук України **Даньшин І.М.**

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член Академії правових наук України **Закалюк А.П.**,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент
Академії правових наук України **Лановенко І.П.**,
доктор юридичних наук, професор **Голіна В.В.**

Провідна організація: Юридичний факультет Національного університету ім. Тараса Шевченка, Міністерство освіти України, місто Київ.

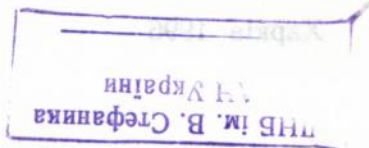
Захист відбудеться 18 вересня 1996 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 02.40.03 при Національній юридичній академії ім. Ярослава Мудрого (310024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого (310024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

Автореферат розісланий 9 серпня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
професор

Ю.П. Битяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі свого розвитку Україна стверджується як правова демократична держава. Вирішальною передумовою успіху реформ, що здійснюються в даному напрямі, є законність, пріоритетне забезпечення прав людини, належний громадський правопорядок та дисципліна. Але на цьому шляху виникло багато перепон. Спад виробництва, розбалансованість фінансової системи, значний бюджетний дефіцит, низька платіжна спроможність, недосконалість законодавства, політична нестабільність створюють умови, сприятливі для дій, що виходять за межі існуючого правового поля. Соціально-економічна криза значно підштовхнула процеси криміналізації економіки, влади, суспільства в цілому; реальними стали ознаки утворення кримінального класу, який називають "п'ятою владою". Середньорічний темп приросту злочинності сьогодні становить понад 12 %. Збільшується кількість нерозкритих злочинів, зростає професіоналізм злочинності та рівень озброєності злочинців. З урахуванням того, що переважна більшість злочинів скоюється у містах, завдання попередження злочинності в міських поселеннях та інших урбанізованих структурах набуло особливої державної ваги.

Юридична наука, соціологія, соціальна психологія давно вивчають *територіальні аспекти злочинності*. Ще в XIX столітті зустрічається пояснення підвищеного її рівня у містах таким соціальним явищем, як *урбанізація*. Дослідження цих питань давали підстави стверджувати, що урбанізація, і пов'язана з нею *міграція* населення, призводять до змін у

соціально-економічних, демографічних і соціально-психологічних процесах суспільного життя і створюють регіональне середовище, значною мірою сприятливе для зростання злочинності.

Про ці явища у Росії на початку XX століття писали відомі вчені-кримінологи М.Н. Гернет, А.М. Трайнін, М.Ф. Заменгоф.

Проте з відомих причин у 30-х рр. статистичні дані про злочинність стали цілковитою таємницею у державі. Кримінологія як наука була зовсім заборонена, а урбанізація розглядалася в умовах соціалізму як виключно позитивне явище. Превалюючою в кримінології стала не наука, а політика. Попри всі юридичні суперечки науковців, злочинність набула категорії політичної і класової. Протягом тривалого часу пропагувався погляд, що в умовах соціалізму не має об'єктивних причин виникнення та існування злочинності. Очікувалося, що вона поступово стане менш суспільно небезпечною і, зрештою, буде переборена. Деякі ідеологічно заангажовані вчені помилково, а нерідко й на виконання певного соціального замовлення "науково" обґрунтовували саме таку точку зору.

Разом з тим, кримінологи ряду західних країн дійшли висновків про неминучість зростання злочинності там, де відбуваються бурхливі процеси урбанізації. Тому цілком закономірно, що з середини п'ятдесятих років ця тема все більше зацікавлювала і турбувала вчених та практиків, вона виносилася на обговорення міжнародних і регіональних кримінологічних конференцій та симпозіумів, що проводилися під егідою ООН. До цього об'єктивно спонукала "урбаністична революція" у світі, яка, за прогнозами фахівців ООН, до 2010 р. призведе до концентрації у містах більше 56 % усього населення земної кулі.

В колишньому ж СРСР теорія про негативний вплив урбанізації, як правило, відкидалася. Певною мірою це призвело до того, що сьогодні в умовах побудови нових засад соціально-

політичного та економічного життя, наше суспільство виявилось нездатним досить ефективно протидіяти новітнім проявам злочинності.

Різке підвищення рівня злочинності в Україні тісно пов'язане з економічним становищем, що багато в чому повторює ситуацію середини ХХ-го століття в європейських країнах (спалах злочинів проти власності, особливо крадіжок, а також актів насильства). Найбільш негативні її показники характерні для великих промислових центрів і міст, на долю яких припадає близько 40 % усього населення, що обумовлює потребу спрямування головних зусиль на боротьбу із злочинністю саме в міському середовищі.

Так, кількість зареєстрованих в Україні у 1995 р. злочинів зросла проти 1994 р. на 12,3 % і становить 641,8 тис., а у порівнянні з 1991 р. (відносно стабільним у всіх відношеннях) – збільшилася на 58,3 %.

Найбільше кримінальних правопорушень реєструється у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Львівській, Одеській, Харківській областях, Республіці Крим та Києві, на долю яких припадає 407,5 тис. (59,4 %) усіх злочинів в Україні, або стільки ж, як в цілому по Україні в 1991 р.

Характерно, що 56,1 % зареєстрованих злочинів припадає на обласні центри названих регіонів. За останнє п'ятиріччя зріс і рівень злочинності у розрахунку на 10 тис. населення. Якщо у 1991 р. він становив 78 злочинів, то у 1995 – понад 124.

Анонімний характер життя населення великого міста сприятливіший для скоєння майнових злочинів, збуту викраденого, легалізації тіншових доходів та відмивання "брудних" грошей. Ці переваги оцінили не лише професійні злодії – їх використовує організована злочинність.

Кризові явища у державі, зокрема в її політиці, економіці, та, певною мірою, у правовій системі негативно позначилися й

на розвиткові кримінології. Вона значно відстає від зростаючих вимог практики. Позбутися цього можна докорінною зміною методологічних підходів до проблем цієї науки, чого не можна досягти без інтелектуально чесного, повного, неупередженого і об'єктивного аналізу стану злочинності й виявлення закономірностей її розвитку.

Слід визнати й те, що боротьба зі злочинністю здійснюється переважно старими методами. При таких підходах не можна досягти якогось успіху. Потрібна наукова диференціація об'єктів кримінологічного впливу.

Останнім часом проявляються тенденції досліджування причин та умов індивідуальної злочинної поведінки. При цьому намагаються за допомогою статистичних порівнянь створити моделі особистісних і соціальних характеристик окремих індивідів та визначити ступінь їх схильності до злочинної поведінки. Але ж поза увагою лишаються загальні соціальні причини та умови злочинності, що спонукають індивіда до злочину. Дослідження тенденцій і закономірностей прояву злочинності в містах різних категорій і функціонального значення, різних урбанізованих структурах, також становить актуальну наукову проблему юридичної науки.

Проведені дисертантом дослідження свідчать, що урбанізаційні процеси значною мірою впливають і на злочинність у сільській місцевості. Урбанізація проявляється не лише у збільшенні ролі міст у суспільстві та зростанні міського населення, а й в інтенсивному поширенні міських стандартів життя на сільські поселення. Але умови на селі та соціальний розвиток сільських жителів ще не підготовлені до реалізації таких стандартів.

Поширення міських стандартів життя на сільську місцевість сприяло тому, що змінилися не лише позитивні, а й негативні

форми поведінки людей. Це вплинуло й на характеристику злочинності.

За своїми структурними характеристиками злочинність у сільській місцевості починає все більше "наближатися" до міської. Це пояснюється тим, що значна кількість сільських жителів працює у містах (за деякими оцінками чисельність маятникових мігрантів становить понад 2 млн. осіб) на державних підприємствах і перебувають в умовах, близьких до міських. Це призводить до послаблення традиційних форм соціального контролю на селі, закріплення міських стандартів антисуспільної поведінки і сприяє тому, що багато "міських" злочинів стають все більш характерними для жителів сільської місцевості. Певною мірою зміни в сільському способі життя, викликані урбанізацією, вплинули на зміни форм злочинної поведінки і привели в дію механізми, для реалізації яких у сільській місцевості раніше не було відповідних умов. Звідси – актуалізується проблема дослідження причин злочинності в сільській місцевості у зв'язку із проникненням туди урбанізаційних процесів та явищ.

Важливе кримінологічне значення має вивчення детермінант правопорушень. Чітке уявлення про них може бути використане для розробки відповідних заходів, спрямованих на профілактику злочинності. Зокрема, це стосується *урахування та узгодження містобудівних і правоохоронних систем, планування заходів по боротьбі зі злочинністю на підставі прогнозу розвитку міст*. Протягом десятиліть міста проектувалися і будувалися без урахування того, що злочинність існує як об'єктивна реальність. Більше того, і сьогодні діючі державні будівельні норми України позбавлені посилянь на те, щоб враховувалися криміногенні наслідки при виконанні містобудівних проектів. У розвинених країнах

проблемі узгодження містобудівних і правоохоронних систем приділяється першочергова увага.

Значення юридичної науки у профілактиці злочинів в цілому, і в зонах найбільшої концентрації людей -- в урбанізованих структурах, зокрема, зростає. З урахуванням цього, розробка проблеми удосконалення напрямів і форм боротьби зі злочинністю у міських поселеннях є сьогодні одним з найактуальніших завдань. Пропонована дисертація є *першим в Україні* дослідженням, у якому комплексно розглянуті кримінологічні проблеми урбанізації, які досі перебували поза увагою кримінологічної науки і практики.

У цьому зв'язку варто підкреслити, що хоча деяким теоретичним і практичним аспектам боротьби зі злочинністю у містах були присвячені дослідження багатьох учених, зокрема: Ананіча В.А., Антоняна Ю.М., Алексеева А.І., Бабаєва М.М., Баймагаббетова С.Н., Баранова А.В., Даньшина І.М., Закалюка А.П., Жалінського А.Е., Журавльова Р.А., Іванова Ю.М., Корольової М.В., Костицького М.В., Кузнецової Є.В., Лановенка І.П., Сахарова А.Б., Урланіса Б.Ц. та ін., численні проблеми лишаються недостатньо вивченими. По цій проблемі є окремі наукові статті, тематичні збірники статей, але на монографічному рівні вона не досліджувалася. У своєму дослідженні дисертант розширює і по-новому розглядає комплекс взаємопов'язаних проблем урбанізації та злочинності, містобудівної і правоохоронної систем.

Автор при дослідженні проблем, що розглядаються, використав також праці відомих учених західних країн і, зокрема, таких як J. Anttila, K. Aromaa, S. Body-Gendrot, T.D. Crowe, F. Heidersohn, D. Whitcomb, R. B. Taylor, A. V. Harrell, D.L. Capone, S.W. Greenberg, W.M. Roehle та ін.

Напрямок дослідження відповідає вимогам першочергових завдань органів внутрішніх справ у їх боротьбі зі злочинністю, що також свідчить про його актуальність.

Об'єктом дослідження є урбанізаційні процеси і явища, а також регіональне соціальне середовище в контексті кримінології та запобігання злочинності.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні основи злочинності в містах і урбанізованих структурах, територіальні відмінності правопорушень та їх причини, попередження злочинності в міських поселеннях.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1950-1995 рр. В необхідних випадках проблематика аналізується в контексті історичної ретроспективи.

Мета і завдання дослідження. Мета цього дослідження полягає в тому, щоб на основі всебічного аналізу й узагальнення даних, накопичених різними галузями юридичної науки, вивчення існуючого законодавства, нормотворчої та правозастосовчої практики розробити концептуальні засади дослідження впливу урбанізаційних процесів на злочинність, виявити тенденції злочинності в урбанізованих структурах і запропонувати наукові напрями попередження злочинності в містах. Для досягнення цієї мети автор поставив завдання:

-- вивчити урбанізацію як об'єкт кримінологічного дослідження;

- провести кримінологічний аналіз злочинності у містах;
- розкрити фактор міста в регіональній злочинності;
- розробити теоретико-методологічні і прикладні підходи до питання попередження злочинності в містах.

Методологічною основою дисертації є метод пізнання соціально-правових явищ, у відповідності з яким відносини у зв'язку з використанням форм і методів боротьби зі злочинністю в діяльності

органів внутрішніх справ розглядаються в єдності їх соціального змісту та юридичної форми. З урахуванням специфіки теми та мети дослідження автор використав також методи: історико-правовий, системно-структурний, соціологічний, статистичний, порівняльно-правовий, кореляційний та ін.

Емпірична основа дослідження – практика діяльності органів внутрішніх справ, відображена в оглядах, бюлетенях передового досвіду, інформаційних листах, наказах МВС України, статистичні дані відповідних міністерств і відомств, діюча система правового регулювання питань боротьби із злочинністю та діяльності правоохоронних органів, практика містобудування та функціонування міської та соціальної інфраструктури, матеріали різних кримінологічних та соціологічних досліджень, відомчі акти з питань проектування і забудови міст, забезпечення сфер їх життєдіяльності тощо.

Автор за спеціальною програмою (з анкетуванням) вивчив понад **500** кримінальних справ, які розслідувалися у великих містах України, провів інтерв'ювання начальників УМВС областей і великих міст України, 30 відомих архітекторів України. Наведений обсяг емпіричного матеріалу забезпечує репрезентативність висновків в цілому для України.

У своїх висновках і узагальненнях автор враховував праці вчених у галузі загальної теорії права, кримінології, криміналістики, державного, адміністративного, кримінального, цивільного та інших галузей права, праці вчених зарубіжних країн, власний багаторічний досвід роботи на різних посадах у системі МВС України.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в тому, що вперше в теорії і практиці вітчизняної кримінологічної науки комплексно проаналізована проблема злочинності в урбанізованому середовищі та урбанізованих структурах, досліджена специфіка як самих суспільних відносин, так і відповідних нормативно-пра-

вових актів, обґрунтовані наукові й організаційно-правові передумови удосконалення діяльності органів внутрішніх справ у галузі боротьби зі злочинністю. У дисертації сформульовані наукові положення, сукупність яких можна розглядати як новий перспективний напрям, що забезпечує шляхи розв'язання актуальних проблем діяльності право-охоронних органів.

У дослідженні обґрунтовано ряд нових у теоретичному плані та важливих для організаційно-правової практики положень, висновків і пропозицій, у тому числі:

1) підтверджено вплив урбанізації на злочинність, розроблено поняття й проаналізовано ознаки урбанізації як об'єкту кримінологічних досліджень;

2) обґрунтовано, що місто – це юридична та географічна категорія з властивими йому матеріально-історичними, організаційно-управлінськими та демоекологічними феноменами;

3) визначені параметри кримінологічного впливу урбанізаційних процесів в Україні;

4) розроблено концепцію взаємоузгодженості і збалансованості містобудівних і правоохоронних систем, обґрунтовано потребу удосконалення нормативної бази у сфері містобудівництва з урахуванням кримінологічних проблем;

5) сформульовані наукові положення попередження злочинності в містах через механізм міського планування і генеральних планів міст. Доведено необхідність нової політики підходу до житлового будівництва і розвитку соціально-культурної інфраструктури, яка б враховувала криміногенні фактори при плануванні як нових мікрорайонів, так і допомагала б провести реконструкцію застарілих житлових забудов та виробничо-житлових масивів з високим рівнем злочинності.

Організаційним початком і основою профілактики злочинів у місті повинен бути конкретний комплексний прогноз, а попередження виникнення злочинів мусить враховуватися у прогнозах соціально-економічного розвитку міст;

6) розкрито взаємозв'язок між інтенсивністю міграційних процесів і рівнем злочинності та правопорядку в цілому у міській та приміській місцевостях;

7) по-новому запропоновано та теоретично узагальнено наукові положення щодо кримінологічних аспектів попередження злочинності в ринкових умовах, окреслено коло та зміст сучасної концепції боротьби із злочинністю у містах, як найскладніших криміногенних регіонах України.

8) обґрунтований висновок про те, що ставлення до загрозливих розмірів злочинності у містах України як до обумовленого економічними причинами тимчасового явища є хибним;

9) виявлено тенденції розповсюдження проявів організованої злочинності та корупції у містах, визначено шляхи підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у попередженні й розкритті злочинів.

Теоретична і практична значимість результатів дослідження:

- розроблено і обґрунтовано концепцію впливу урбанізації на злочинність;

- визначені поняття та ознаки урбанізації як об'єкту кримінологічних досліджень, що дозволяє аргументовано вирішувати питання теоретичного і прикладного характеру;

- вперше в Україні комплексно досліджено маловивчені проблеми попередження злочинності через організацію навколишнього середовища, проектування і забудову міст у контексті кримінологічних проблем, що, по суті, є новим перспективним і великомасштабним напрямом у вітчизняній кримінології;

— наукові розробки автора — вагомий внесок до загальної теорії кримінологічної науки, які дають можливість для більш глибокого проникнення в тенденції розвитку правопорушень у міських поселеннях;

— основні положення і висновки дослідження можуть бути використані для удосконалення навчальних матеріалів з кримінології у навчальних закладах;

— положення концепції взаємоузгодженості та збалансованості містобудівних і правоохоронних систем з позицій вирішення проблем боротьби зі злочинністю з розвитком і становленням ринкових відносин будуть все інтенсивніше використовуватися в кримінологічній практиці.

Апробація результатів дисертаційного дослідження:

а) на основі результатів дисертаційного дослідження автором підготовлено і подано до Верховної Ради пропозиції, які враховані при підготовці Закону України "Про боротьбу із корупцією" (див. Відомості Верховної Ради України, 1995, № 34, ст. 266). Враховані також його пропозиції при підготовці Закону України "Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з нелегальною міграцією". Подані на розгляд Верховної Ради пропозиції до Закону України "Про профілактику злочинності", а також пропозиції Кабінетові Міністрів України до Проекту Національної програми боротьби зі злочинністю до 2000 року, Програми боротьби з нелегальною міграцією на 1996-1997 рр., Концепції реформування органів внутрішніх справ України (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 квітня 1996 р., № 456);

б) підготовлені й подані пропозиції до Державного комітету у справах містобудування та архітектури України для внесення доповнень до Державних будівельних норм України про врахування кримінологічних проблем при плануванні та забудові міських і

сільських поселень та створення кримінологічної експертизи містобудівних проєктів;

в) подано пропозиції до Української академії архітектури щодо наукової розробки програми попередження злочинності через організацію навколишнього середовища;

г) результати дослідження обговорені на засіданнях кафедр кримінології, кримінального права Української академії внутрішніх справ, Вченої ради науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування, Президії спілки урбаністів України, Президії Української академії архітектури;

д) концептуальні положення дисертації обговорені на Всеукраїнській та міжнародній наукових конференціях;

е) основні положення та висновки дослідження опубліковані у 18 наукових роботах, у тому числі – в монографії;

є) висновки та пропозиції за результатами дослідження, а також його інформаційний матеріал використовуються при викладанні курсу кримінології в Українській академії внутрішніх справ.

На захист виносяться:

-- концепція впливу урбанізації на злочинність; криміногенне значення превентивного впливу науково обгрунтованої та скеровуваної урбанізації;

-- характеристика підходу до міста як юридичної та географічної категорії в поєднанні з притаманними йому кримінологічним, матеріально-історичним, організаційно-управлінським, демоекологічним феноменами;

-- методологічні передумови розгляду урбанізаційних процесів і явищ в Україні, а також регіональне середовище в концепції кримінології та запобігання злочинності;

-- концепція взаємоузгодженості містобудівних і правоохоронних систем, обгрунтована автором ідея про необхідність

удосконалення нормативної бази у сфері містобудування з огляду на вирішення кримінологічних проблем;

– розроблені та сформульовані наукові положення попередження злочинності через навколишнє середовище, механізм міського планування і генеральних планів розвитку міст;

– концепція нової політики розвитку соціально-культурної інфраструктури, яка враховує криміногенні фактори при плануванні виробничо-житлових масивів;

– аргументований автором взаємозв'язок між інтенсивністю міграційних процесів і рівнем злочинності та правопорядку в цілому у міській та приміській зонах, а також проекти законодавчих актів про посилення кримінальної відповідальності за нелегальну міграцію;

– сукупність рекомендацій щодо кримінологічних аспектів попередження злочинності в ринкових умовах, а також зміст сучасної концепції боротьби зі злочинністю у містах України, особливо з її організованими формами.

Структура дисертації визначається її метою та завданням і складається із вступу, чотирьох глав, дванадцяти параграфів, підсумків і пропозицій, а також списку використаної під час дослідження літератури.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначені мета, завдання, методологія та методи дослідження, його теоретична і практична цінність, основні результати, їх наукова новизна, наведені дані про апробацію, викладено положення, що виносяться на захист,

У першій главі – "Урбанізація як об'єкт кримінологічного дослідження", яка складається з трьох параграфів, розкриваються поняття і характеристика урбанізації, аналізуються пов'язані з нею процеси в Україні, розглядається кримінологічний аспект урбанізації.

За своїм змістом, багатоплановістю, соціальною обумовленістю та структурою урбанізація виділяється серед інших демографічних факторів (які, звичайно, теж мають істотний криміногенний вплив і також претендують на окреме цільове дослідження).

Як показують дослідження дисертанта, найскладнішими регіонами України є міста-мільйонери. На долю великих міст припадає 48,8 % всього міського населення, що й обумовило потребу спеціального вивчення окремих проблем їх життєдіяльності.

У дисертації виділяється група взаємопов'язаних завдань, які істотно відрізняються (при всій відносно схожій сукупності спільних рис), додержання яких має забезпечити комплексне прогнозування розвитку міст. Їх знання дозволяє визначити як позитивні, так і негативні ознаки, що впливають на оперативну обстановку і мають значення для корекції профілактичної, оперативно-розшукової роботи, засобів охорони громадського порядку та безпеки.

У першому параграфі – "Поняття та ознаки урбанізації як об'єкту кримінологічного дослідження" розглядається поняття урбанізації у двох її значеннях: а) як кількісне визначення, що вказує на пропорцію населення, яке проживає у міських поселеннях, щодо його загальної чисельності (на думку автора, у даному випадку термін "урбанізація" відповідає своєму значенню); б) як культурно-соціологічна, якісна концепція для визначення характерного культурного стану міського населення, міського способу життя (автор пропонує більш точний термін – "урбанізм"). У результаті такого аналізу робиться висновок про те, що:

1) урбанізація – це історичний процес підвищення ролі міст у житті суспільства, пов'язаний із концентрацією та інтенсифікацією несільськогосподарських функцій, розповсюдженням міського способу життя, з формуванням специфічних соціально-просторових форм розселення (таке розуміння урбанізації вимагає

"включення" цього процесу в число багаторівневих і багатосистемних процесів, що не вкладаються в рамки предмету однієї якоїсь науки, зокрема кримінології);

2) своїм складним змістом, багатоплановістю, характером соціальної обумовленості, зрештою, своєю структурою урбанізаційні процеси виділяються серед інших демографічних процесів, які, безумовно, теж мають суттєвий кримінальний вплив і небезпідставно претендують на окреме цільове дослідження. Наслідки урбанізації зачіпають найрізноманітніші сфери життя суспільства: економічну, організаційно-управлінську, соціально-психологічну, соціально-культурну тощо. Отже, аналіз урбанізації дає дослідникові матеріал не лише досить великий за обсягом, а й надзвичайно різноманітний по суті, що особливо важливо для обґрунтування найширших кримінологічних висновків.

Зазначається, що місто "працює" для суспільства як його економічна і соціальна підсистема, з одного боку, виробляючи матеріальний і духовний добробут, а з іншого, – формуючи членів суспільства певної якості, взаємини між групами людей, а також певний тип соціальної поведінки. А зрештою, місто здійснює і певний тип соціального відтворення. Розвиваючи цю думку, автор звертає увагу на такі важливі моменти.

По-перше, той факт, що соціальна поведінка людей, як свого роду продукт соціального відтворення в умовах міста, може бути не лише позитивною, а й негативною (у тому числі й суспільно небезпечною), дає підставу розглядати місто як об'єкт фундаментальних і прикладних кримінологічних досліджень.

По-друге, загальні і типові риси міської поведінки складають лише ядро того поняття, яке потрібно аналізувати; найважливішу частину кримінологічного матеріалу (особливо в плані організації попередження протиправної поведінки) складає та, що стосується індивідуальної характеристики того чи іншого міста.

По-третє, коли йдеться про типи поведінки, що зумовлюється міськими умовами, то мається на увазі поведінка не лише постійних мешканців, а й приїжджих, які тимчасово перебувають у цих умовах.

По-четверте, місто має порівняно гнучку, потужну і кваліфіковану систему органів і засобів для безпосередньої профілактики злочинів та організації боротьби зі злочинністю.

Таким чином, своєрідність міста взагалі і, особливо, міста дуже великого, полягає в тому, що воно поєднує в собі одночасно максимум профілактичних можливостей і чималу концентрацію криміногенних факторів, інколи гостріших і масштабніших, ніж в інших видах поселень.

До кримінологічно значущих характеристик, властивих будь-якому великому місту, віднесені – підвищена густота населення, знеособленість, можливість зміцнення антигромадських звичок для аморальних елементів та знаходження джерел нетрудових прибутків тощо.

Вивчаючи соціально-демографічну ситуацію у містах, автор приходить до висновку, що зростаючі темпи збільшення чисельності міського населення, розповсюдження міського способу життя, підвищення соціальної та територіальної мобільності жителів міста – це процеси, які глибоко відбиваються на найрізноманітніших сферах суспільного буття і суспільної свідомості. Зазначається, що під впливом інтенсивних соціально-демографічних процесів відбуваються помітні (а інколи й принципові) зміни соціально-психологічного характеру. Отже, можна сказати, що формуються нова суспільна й індивідуальна психологія та відповідна їм система ціннісних орієнтирів, мотивів вчинків, характерних для сучасної урбанізації. Тобто, формуються комплекси, які можна назвати "психологією міської людини", "психологією сільського жителя" та "психологією мігранта".

Соціально-демографічні процеси (як і будь-які інші) "відбиваються" на соціально-психологічних "матрицях" людської поведінки. При цьому характер "відбитку" не відтворює характеру "оригіналу". Рубінштейн С.Л. писав свого часу, що ефект усіх зовнішніх впливів, суспільних у тому числі, залежить від внутрішніх умов, від тієї "основи", на яку ці впливи падають. Ця обставина має особливо важливе значення для кримінології, оскільки суб'єктивні деформації відображення реальної дійсності можуть при відповідних умовах призвести до "деформованих реакцій", тобто до поведінки з відхиленням від норми.

Досліджуючи комплекс соціально-психологічних змін, викликаних в цілому позитивними демографічними процесами, слід враховувати складний, часом суперечливий характер відображення об'єктивних соціальних явищ у свідомості людей. Люди по-різному (і не завжди адекватно) сприймають об'єктивні факти, фокусуючи їх через призму своїх суб'єктивних поглядів, переконань, звичок. Тому навіть об'єктивно позитивні явища і процеси можуть інколи спричиняти негативний вплив на індивіда.

Аналізуючи соціально-психологічні аспекти процесу урбанізації, підкреслимо, що міста, щодо їх специфіки, надають особистості багатий вибір об'єктивно існуючих можливостей для досягнення цілей. Ця обставина – одна з найбільших переваг і достоїнств міста, об'єктивна передумова для всебічного розвитку особистості. Але це не означає, що сприятливі можливості перетворюються в настільки ж сприятливу дійсність для будь-якого міського жителя і автоматично гарантують йому досягнення бажаної мети. Не кожна людина володіє достатніми вольовими і моральними якостями, щоб подолати труднощі й реалізувати бажані наміри. Виникають "зриви", в них криються соціально-психологічні причини виникнення важких внутрішніх потрясінь.

Як показало дослідження, значний вплив на злочинність має навколишнє середовище, точніше, його організація. Ключовим фактором впливу навколишнього фізичного середовища на злочинність є дія, яка викликає зміни в поведінці людей, у тому числі й потенційних злочинців.

Якщо за місцем проживання населення більше залучається до громадського життя і люди частіше спілкуються між собою, тоді певні умови в їх співіснуванні цілком змінюються, а отже з'являється колективне бажання захистити свій мікрорайон. Дослідження показують, що зведені за різними проектами мікрорайони можуть відрізнятися за показниками злочинності. Це означає, що створення кращих умов життя і побуту для населення сприяє зменшенню злочинності.

У другому параграфі – "Урбанізаційні процеси в Україні у другій половині XX століття" аналізуються особливості урбанізаційних процесів, що відбуваються в Україні у другій половині XX століття, і яким притаманні перехід від переважно екстенсивного етапу розвитку до інтенсивного. На думку автора, для переважно екстенсивного етапу урбанізації, який в Україні тривав до кінця 70-х років, характерною була залежність зростання міст і формування міських структур від потреб матеріального виробництва і, зокрема, екстенсивного розширення індустріальної бази на основі будівництва нових фабрик і заводів, освоєння нових родовищ корисних копалин. Цей етап урбанізації відзначався швидкими темпами зростання міського населення (в 1959-1979 рр. міське населення зросло на 11 млн.чол.) і виникненням багатьох нових міст (за той же час кількість міст виросла з 332 до 406, тобто збільшилася на 74 міста), зосередженням несільськогосподарських функцій переважно в містах, переважанням у загальному прирості чисельності міських жителів за рахунок вихідців із сіл. На цьому етапі рівень урбанізованості зріс з 46 % в 1959 р. до 61 % в 1979 р.

Аналізуючи урбанізаційні процеси, що відбуваються в Україні у даний час, автор приходить до висновку:

1) на нинішньому інтенсивному етапі урбанізації відбувається не стільки удосконалення соціально-економічного розвитку існуючих міст, скільки формування етики міст у відповідності з потребами держави;

2) для цього етапу характерним є перехід на багатофункціональну основу розвитку міст, що виражається в ускладненні структури і розширенні складу міських функцій;

3) комплексний розвиток міст, зростання їх економічного і соціально-культурного потенціалу, урбанізація села, багато-стороння рухомість населення, зміна джерел приросту міських жителів, зростання числа великих міст і збільшення концентрації в них населення, утворення міських агломерацій, зближення міських і сільських поселень – риси сучасного етапу урбанізації.

За рівнем урбанізованості автор поділяє регіони України на такі чотири групи: низькоурбанізовані (доля міського населення складає 40-50 % у загальній його чисельності), середньоурбанізовані (51-68 %), високоурбанізовані (69-85 %) і гіперурбанізовані (понад 86 %). До першої групи за рівнем урбанізованості віднесені такі області: Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська і Чернівецька. У групу середньоурбанізованих включені такі регіони та області: Автономна Республіка Крим, Волинська, Житомирська, Київська (без м. Києва), Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська. До високоурбанізованих регіонів України віднесені – Дніпропетровська, Запорізька і Харківська області. Донецька і Луганська області входять до гіперурбанізованих регіонів.

У третьому параграфі – "Кримінологічний аспект урбанізації" досліджуються криміногенні сторони процесу

урбанізації в Україні. На основі аналізу статистичних даних Міністерства внутрішніх справ України автор констатує, що сьогодні в містах України криміногенна обстановка несприятна і має тенденцію до дальшого погіршення. Зростає кількість небезпечних злочинів. Вони скоюються на вулицях, у парках та інших місцях, не зменшується кількість хуліганських проявів. Все це викликає небезпідставну стурбованість громадян.

Результати дослідження свідчать про те, що злочинність в Україні з 1985 по 1994 рр. зросла у 2,3, а кількість тяжких злочинів за цей же період – у 6,9 раза. Зростає кількість тяжких злочинів у великих містах. Наприклад, з 1985 по 1994 рік їх кількість в Івано-Франківську виросла у порівнянні з попередніми роками у 9,4, Києві – 9,2, Херсоні – 8,3, Житомирі – 8,3 раза. Аналогічне відбувається і в інших великих містах.

Незважаючи на зосередженість у великих промислових містах основних сил і засобів органів внутрішніх справ і громадськості, кількість зареєстрованих правопорушень тут зростає, а ефективність боротьби зі злочинністю лишається низькою. Щоб зрозуміти вплив процесів урбанізації на стан злочинності, слід виходити з того, що економічні, соціальні й демографічні процеси відбуваються не ізольовано. Вони відображаються на поведінці людей, відбиваючись у свідомості людини шляхом складної взаємодії з багатьма іншими факторами. У дисертації відмічається, що соціальне середовище в місті змінюється дуже швидко, а тому люди не завжди можуть своєчасно адаптуватися до нових умов, внаслідок чого виникають конфлікти. Особливо це важко для сільських жителів, які переїхали в місто на роботу чи навчання. Незвичність взаємин, розрив родинних зв'язків, високий темп життя можуть стати передумовами правопорушень. Сім'ї мігрантів з села в місто дають відносно великий процент злочинності. Спостерігається і підвищена

частина цих мігрантів, засуджених за тяжкі злочини проти особи та за хуліганство.

Урбанізація відбувається всюди, проте її темпи, масштаби, рушійні сили і наслідки в різних місцях значно відрізняються. Це обумовлено неоднаковим рівнем соціального й економічного розвитку, різницею в чисельності та щільності населення, його етнічними особливостями, культурою і т.ін.

Сьогодні Україна переживає глибоку соціально-економічну кризу. Швидко падає не тільки життєвий рівень, а й якість життя. У людей на перше місце виходить збагачення, причому будь-якими засобами, а освіта, наука і культура все більше знецінюються. Легалізуються такі негативні явища суспільного життя, як розпуста, насильство, триває деморалізація все більшої частини населення. За такої ситуації неможливо сподіватися не лише на зниження злочинності, а й на її стабілізацію.

Національний прибуток в останні роки в Україні має тенденцію до зниження. У 1990 р. його обсяг зменшився на 3,6 %, в 1991 р. – на 11,2 %, 1992 р. – на 14,0 %, а в 1993 р. – аж на 15 %. Зниження продуктивності суспільної праці склало, відповідно, 3,7; 9,6; 15,0; 13,0 %. Показники інфляції (9000 % за 1993 р.) дозволяють назвати це гіперінфляцією. Спад промислового виробництва (30 % за останні три роки) загрожує паралічем цілим галузям економіки.

В умовах переходу економіки на ринкові принципи певні втрати були неминучі. Пом'якшити їх мусили нові господарські структури, які є складовою частиною ринкової економіки. Проте сталося так, що більшість нових суб'єктів підприємництва зосередилася не у виробничому секторі, а у сфері посередництва, торгівлі та збуту, де створено 70 % суб'єктів підприємства. Держава не вжила серйозних і ефективних заходів по стимулюванню виробничого підприємства. Навпаки, весь механізм створен-

ня, реєстрації, оподаткування тощо ніби провокував і провокує підприємців до різних правопорушень.

Багато бізнесменів у цій ситуації для швидкого збагачення стають на шлях прямого порушення законів. Останнім часом, наприклад, у комерційних структурах виявлено 1182 злочини, з них половина – розкрадання грошових коштів і майна, в т.ч. 560 – у великих розмірах, а також 163 випадки хабарництва. При цьому слід пам'ятати, що це лише частина маси зловживань, яка потрапила в поле зору правоохоронних органів і по яких вдалося зібрати докази.

Поки не будуть вжиті заходи по переорієнтації підприємницького сектору переважно на виробничі цілі (в т.ч. по наданню послуг населенню), можна прогнозувати, що тенденція криміналізації цього сектору економіки буде зберігатися і поглиблюватися.

Постійне розкручування спіралі купівлі-продажу товарів неминуче призводить на одному з її витків до виходу цих операцій за кордони України. В 1993 р. митними органами і органами внутрішніх справ було попереджено понад 23 тис. фактів незаконного вивозу за кордон матеріальних цінностей, у внутрішній обіг повернуто товарів на суму понад 87 млрд. карбованців. Враховуючи, що виявляється і попереджується лише незначна частина незаконних зовнішньо-економічних операцій, їх масштаб, очевидно, значно перевищує наведені вище цифри.

Прагнення швидко і вигідно заробити валюту буде й надалі значним стимулом до протиправного вивозу товарів за кордон новими підприємницькими структурами. Від них намагатимуться не відстати державні підприємства і організації, які надають перевагу бартерним операціям, що дає їм більше можливостей для укриття прибутку і валютних коштів.

Лібералізація зовнішньо-економічної діяльності при відсутності контролю за переміщенням валютних коштів веде до подальшого зростання їх розкрадання, хабарництва та контрабанди. Катастрофічне падіння курсу купонокарбованця сприятиме вчиненню валютно-фінансових порушень, кримінальному вивозу капіталу.

Різка поляризація суспільства на дуже багатих і (переважну більшість) дуже бідних громадян, а також відсутність належного правового механізму, який повинен перешкоджати легалізації злочинного капіталу, призводять до того, що в ході офіційно діючої і неофіційно вже давно діючої приватизації формування прошарку власників і підприємців проходитиме значною мірою за рахунок ділків тіньової економіки. Не виключена можливість участі у нашій приватизації й міжнародних мафіозних структур. Цілком реально може використовуватися відсутність досвіду населення й інформаційний вакуум для накопичення капіталів шляхом зловживань з приватизаційними документами, прямого або замаскованого обдурення їх власників.

Інтенсивність впливу криміногенних факторів у великих містах як сьогодні, так і у майбутньому чималою мірою залежить від емоційної та психологічної напруженості у суспільстві, яку підсилюють негативні наслідки переважної більшості реформ, здійснюваних у суспільстві. Будь-яке обмеження прав та інтересів населення, особливо економічного характеру, миттєво викликає відповідну реакцію, що нерідко проявляється у протиправних діях. Не можна також недооцінювати негативного впливу на психологічний стан суспільства і, тим самим, на криміногенні обставини у великих містах, усіляких політичних криз, конфліктів і просто кампаній, від яких населення просто втомилося.

За такої ситуації створюються суперечливі моральні цінності, умови, де злочинність, як спосіб існування, починає

серйозно заперечувати позитивні цінності й соціальні інститути, що вже склалися.

Можливості для вчинення злочинів, як і для досягнення особистого успіху законними засобами, нерівномірно розподілені в нашому суспільстві. Це також формує негативний вплив на окремі види злочинів. Вплив суспільства, в якому над усе превалює прагнення до фінансового успіху, відіграє в нашій країні важливу роль як фактор, що породжує злочинність.

Характерно, що сьогодні в Україні наявна невідповідність між встановленими суспільством для індивідууму цілями і реальними можливостями для їх досягнення. Відсутність добротної нормативної бази для проведення приватизації, а також інших норм права, створює умови для різного роду розкрадань народного майна. Найбільш серйозними серед них потрібно відзначити проблеми проникання в економіку кримінального капіталу, зловживань посадових осіб, владних і господарських структур, обмеження законних прав та інтересів громадян.

Для державного регулювання зміни форм власності нині характерна тенденція до зловживань владою і державною монополією на власність для придушення приватного капіталу. Інфляція ставить навіть економічно ефективного приватника на грань банкрутства, а фактично збанкрутілі державні підприємства штучно підтримуються державними субсидіями і пільговими кредитами. А це може призвести до витіснення законного приватного капіталу в підпільну сферу тіньової економіки. Те, що економічно ефективне, стане незаконним, а те, що законне, буде залишатися економічно неефективним. До того ж розміри хабарів і обсяги корупції відповідно зростають.

Виправити складну ситуацію можна лише за умови зменшення податкового пресу на інвестований капітал, пільгової кредитної політики стосовно промисловців і фермерів, переходу від відомчо

регульованої приватизації до її ринкових форм (відкриті аукціони тощо).

У другій главі – "Кримінологічний аналіз злочинності у містах", яка складається з трьох параграфів, робиться спроба надолужити прогалини кримінології, оскільки стан та динаміка злочинності в Україні значною мірою визначаються криміногенною ситуацією саме в містах, а ці аспекти раніше були поза увагою дослідників.

У першому параграфі – "Кримінологічна характеристика злочинності у містах" розкриваються питання зв'язку зростання злочинності з індустріалізацією та урбанізацією, наслідки комерціалізації та приватизації в містах, тенденції поповнення злочинного середовища за рахунок у минулому законотворчих громадян, представників малозахисених прошарків населення, безробітних та підлітків.

Кримінальний вибух підсилено головним чином за рахунок проявів організованої злочинності. Її підвалинами передусім є розбалансованість системи управління соціально-економічними процесами, а тіньова (напівлегальна, нелегальна) економіка призвела до появи суспільно небезпечних проявів, які свого часу не були передбачені Кримінальним кодексом України. Злочинні угруповання взяли під свій контроль комерційні структури, підприємництво, торгівлю, спільні підприємства, окремі канали зовнішньо-економічної діяльності.

Характерним для міст є значне розповсюдження посадових злочинів. Помилковим було б відносити це передусім на рахунок розміщення бюрократичного апарату переважно в містах. Взагалі проблеми прогресуючої організованої злочинності та притаманної їй корупції науковцями не висвітлені, а навички боротьби з ними тільки набуваються.

Це також підтверджується і результатами нашого дослідження. Якщо порівняти рівень злочинності у великих

містах з аналогічним показником для всієї держави, або з рівнем злочинності в сільській місцевості, то в містах спостерігається більш високий коефіцієнт злочинності на одиницю населення.

Відзначаючи наявність зв'язку між умовами функціонування міст та їх негативним впливом на спосіб життя і поведінку окремих груп населення, ми повністю згодні з досить розповсюдженою у західній кримінології думкою про прямий зв'язок індустріалізації, урбанізації та зростанням злочинності. Справді, в європейських країнах проблема злочинності – це, головним чином, проблема злочинності у містах, особливо у великих індустріальних центрах. Характерно, що при введенні ринкових відносин у нашої країні також почали з'являтися аналогічні тенденції як у структурі, так і в динаміці злочинних проявів.

Як свідчить статистика, рівень міської злочинності в Україні з 1973 по 1993 рр. збільшувався в середньому на 8,5 % за рік і в 1993 р. перевищив рівень 1973 р. у 5,3 раза. Кількість злочинів, зареєстрованих у сільській місцевості за цей період, зросла у 2,4 раза (що становить у середньому 3,7 % за рік).

Наведені дані свідчать, що становище і динаміка злочинності в Україні визначаються криміногенною ситуацією в містах.

У структурі злочинності значну частину (близько 88 %) складають злочини, вчинені однією особою. Таке співвідношення злочинів, скоєних однією особою та групою осіб, за останні 15 років є досить стабільним.

Співвідношення одноосібної та групової злочинності багато в чому відповідає співвідношенню кількості злочинів, скоєних вперше, і злочинів, вчинених особами, які раніше уже були засуджені, складає приблизно 9 до 1. Так, кількість злочинів, що були вчинені вперше, з 1973 по 1993 рр. зросла в 4,5 раза, тоді як рецидивна злочинність збільшилася лише в 2,8 раза.

Ця тенденція була особливо властива в останні 6-9 років. Якщо в 1987 р. особами, які раніше не притягалися до кримінальної відповідальності, було вчинено близько 80 % усіх злочинів, то у 1990 – вже понад 88 %, а в 1993 р. доля осіб, які вперше вчинили злочин, становила понад 89 %. Подібне свідчить про поповнення злочинного середовища за рахунок громадян, які раніше не були у полі зору правоохоронних органів. До злочинної діяльності все частіше приєднуються законопослушні в минулому громадяни, особливо представники соціально малозахищених прошарків населення, безробітні й непрацевлаштовані підлітки. Сьогодні злочинність стає зразком життя багатьох соціальних груп.

Як показують наші дослідження, чітко простежується тенденція виявлення і реєстрації менш тяжких злочинів, вчинених уперше і в одиночку, оскільки правоохоронним органам значно легше їх викривати й розслідувати. У той же час відмічається значне зростання організованої злочинності і злочинів, вчинених посадовими особами, реєстрація і облік яких здійснюється тільки з 1990 р. Так, у 1994 р. в Україні було виявлено 1 тис. 067 організованих злочинних груп, що в 2,9 раза більше, ніж у 1990 р., якими скоєно в 1994 р. 4 тис. 215 злочинів. З них 58 навмисних убивств, 159 пограбувань, 126 розбійних нападів, 47 вимагань державного і колективного майна, 357 вимагань індивідуального майна громадян.

В числі злочинів, скоєних посадовими особами, – хабарництво, зловживання владою або використання посадового становища, перевищення керівниками владних структур посадових повноважень, посадовий підлог.

Хоча цим видам злочинів найбільш характерний високий рівень латентності, з 1990 по 1994 рр. хабарництво зросло у 2,4 раза, зловживання владою або посадовим становищем – на 50 %, злочини, пов'язані з перевищенням повноважень, збільшилися у 1,5 раза.

перевищення влади чи посадових повноважень у 2,6 рази і посадовий підлог – на 51 %.

Звертаючись до проблеми організованої злочинності і злочинів, що скоюються посадовими особами, автор дійшов висновку:

- 1) ці види злочинів скоюються здебільшого в містах;
- 2) існує тісна взаємодія між тими, хто скоює господарсько-корисливі злочини (пограбування шляхом зловживання посадовим становищем, хабарництво і т.ін.), та лідерами кримінального світу (злодіями, убивцями, шахраями);
- 3) злочинна діяльність, яка все більше ускладнюється, передбачає відповідну підготовку кадрів правоохоронних органів для боротьби з нею.

Як свідчить практика, сьогодні, незважаючи на велику кількість викритих організованих злочинних груп, все ще спостерігається зниження активності правоохоронних органів, а інколи навіть бездіяльність або розгубленість. Справа в тому, що в умовах гласності, демократії, економічних реформ, які супроводжуються розгулом стихійних ринкових відносин і правовим нігілізмом, їм інколи важко перепланувати і визначити свою позицію стосовно того чи іншого явища, розпізнати, які дії є правомірними, а які – кримінальними. На наш погляд, підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю і корупцією сприяло б:

- 1) знання причин і умов організованої злочинності і корупції;
- 2) удосконалення законодавства, спрямованого на боротьбу з цими видами злочинів.

Організована злочинність використовує передусім розбалансовану систему управління соціально-економічними процесами і пов'язана насамперед з тіньовою економікою.

Ілюстрацією до сказаного є рекет – вимагання індивідуального майна громадян (ст. 144 КК України) і вима-

гання державного чи колективного майна (ст. 86-2 КК України). Його розквіт викликаний розширенням діяльності різного роду комерційних структур. Але було б помилкою пов'язувати цей вид злочинності з комерційною діяльністю, як такою. Його потрібно пов'язувати в першу чергу із становищем, в якому опинилося багато комерційних структур. Їх становище сьогодні можна назвати напівлегальним.

Для формування сучасної концепції боротьби із злочинністю спочатку треба переглянути цілий ряд загальновизнаних у теорії і практиці вихідних понять і підходів до проблеми злочинності та методів боротьби з нею. Таким заходом може бути концепція компромісу, як методу вирішення або пом'якшення соціальних та індивідуальних конфліктів.

А тому метою кримінальної політики має бути поняття не викорінення злочинності взагалі, а, можливо, більш ефективна охорона від неї особистості та суспільства шляхом мінімізації її розмірів, своєчасного і достатнього реагування на злочинні прояви, пом'якшення їх наслідків. Для досягнення цієї мети потрібно відмовитися від абсолютизованої ідеологічної настанови на безкомпромісну боротьбу зі злочинністю.

Вимога безкомпромісності інтерпретується сьогодні як орієнтир на жорсткість покарань, а не на досягнення справедливості.

Вимога безкомпромісності у боротьбі зі злочинністю протирічить принципу диференціації та індивідуалізації відповідальності.

Не буде суперечити принципу неминучості відповідальності закріплення у кримінальному законі інституту компромісу у боротьбі зі злочинами.

У зв'язку з цим пропонуємо ввести до Кримінального кодексу України статтю про спеціальні обставини, що пом'якшують відповідальність і гарантують винному у вчиненні злочину при

наявності однієї з обставин, зазначених у статті (явка з повинною, покаяння або визнання вини, подання допомоги у розкритті злочину, вжиття заходів запобігання злочинної діяльності з боку інших учасників), і при умові, що злочин не спричинив тяжких наслідків, призначення йому покарання не більше як у половинному розмірі максимуму санкції. З урахуванням особистості та інших обставин може бути призначене покарання, не пов'язане із позбавленням волі.

У статті, наприклад, "Спеціальні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання", такими підставами могли б бути: попередження шкідливих наслідків злочину, відшкодування збитку, усунення заподіяної шкоди, а також примирення з потерпілим або його законним представником на основі прощення та реституції на їх користь.

На наш погляд, треба ввести статтю "Звільнення від кримінальної відповідальності або покарання учасника злочинної організації у випадку його дійового покаяння". Матеріали практики свідчать, що таке законоположення відіграло б значну роль у боротьбі з організованою злочинністю.

Більш ефективній боротьбі з організованою злочинністю і корупцією сприяло б:

- 1) створення комісії для проведення незалежних кримінологічно-правових експертиз нормативних актів вищих органів влади і управління;
- 2) проведення експертизи уже виданих законів і наказів на предмет їх криміногенності;
- 3) поновлення загального нагляду прокуратури;
- 4) внесення змін у законодавство про депутатську недоторканість;
- 5) прийняття закону про боротьбу з корупцією, не обмежуючи його сферою державної діяльності;
- 6) прийняття нового Кримінального кодексу України.

Узагальнення практики, а також результати нашого дослідження дозволяють зробити висновок, що у великих містах при наявності значної субкультури у населення проявляється схильність до жорстокості та наживи, а молодь взагалі починає виявляти лише грубість та агресивність. Місто стає осередком, якому властивий увесь спектр злочинів: убивств, пограбувань, побутового насилля, вандалізму тощо.

Серед корисливих злочинів основне місце займають крадіжки індивідуального майна громадян. На них припадає більше третини (36 %) злочинів, скоєних в Україні. Найбільш розповсюдженими серед названої групи злочинів є крадіжки з квартир громадян і крадіжки транспортних засобів. На другому місці у групі корисливих злочинів стоять крадіжки державного і колективного майна, на долю яких припадає 35 % усіх корисливих злочинів.

До специфічних міських, серед злочинів корисливої спрямованості, можна віднести пограбування та розбійні напади. Інтенсивне зростання числа злочинів корисливо-насиленницького характеру відбувається головним чином за рахунок пограбувань з метою заволодіння індивідуальним майном громадян. Їх кількість за останні 20 років збільшилася з 3 тис. 278 до 33 тис. 345, тобто у 10,1 раза, а доля в загальній кількості посягань цього виду – з 71,4 до 82,1 %.

Стійку тенденцію виявляє злочинність з боку працездатних осіб, які не займаються суспільно корисною працею. Їх питома вага у структурі осіб, які вчинили злочин, постійно зростає і сьогодні кожен четвертий викритий злочинець, будучи працездатним, на момент вчинення злочину ніде не працював і не вчився. Значно зросла кількість скоєних цим контингентом навмисних убивств, тяжких тілесних ушкоджень, розбійних нападів і пограбувань. За загальними даними, непрацюючими особами скоюється близько

половини шахрайських діянь, кожна третя крадіжка державного, колективного та індивідуального майна.

Негативні соціальні процеси у суспільстві сприяють зростанню злочинності неповнолітніх. Вона все більше стає корисливою та груповою і складає понад 70 % від загальної кількості скоєних злочинів. Стурбованість викликає збільшення неформальних груп неповнолітніх антисуспільної спрямованості, яких на сьогодні налічується близько 3,5 тис. Ці групи вчиняють масові хуліганські діяння та інші правопорушення, що викликають негативний резонанс громадськості. Кожний четвертий злочин вчиняється неповнолітніми, які ніде не працюють і не вчаться, а кожний десятий – особами, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності. Живильним середовищем для розповсюдження і зростання злочинності серед неповнолітніх є наркоманія і пияцтво. Лише в органах внутрішніх справ і охорони здоров'я на обліку налічується понад 1 тис. 300 неповнолітніх, викритих у вживанні наркотиків.

За період, що аналізується, збільшилася участь жінок у скоєнні насильницьких, а також корисливих злочинів, не пов'язаних з посадовим чи безпосереднім доступом до збереження матеріальних цінностей (тілесні ушкодження, крадіжки індивідуального майна, шахрайство, хуліганство). Характерним для жіночої злочинності у великих містах є велика кількість у її структурі приїжджих жінок-правопорушниць, яких приваблює більш сприятлива можливість в умовах великого міста реалізувати злочинні наміри, пов'язані здебільшого з корисливими мотивами.

У другому параграфі – "Кримінологічна характеристика урбанізаційного впливу на особистість злочинця" автор на основі отриманих результатів робить висновок, що шлях до вчинення злочину особою у великому місті, як правило, починається з проступків і, особливо з тих, на які своєчасно не відреагували батьки, педагоги, громадські організації та державні органи.

Деякі правопорушення неповнолітніх не тільки не викриваються, а й викриті часто не фіксуються. Це призводить до того, що такі проступки не стають об'єктом виховного і правового реагування. Між тим, від самого факту, а також характеру такого реагування з боку батьків, педагогів, адміністративних органів і громадськості багато в чому залежить подальша поведінка підлітка, його ставлення до суспільства і закону. Для великих міст характерне швидке формування неформальних груп. Особливу привабливість в участі у таких групах виявляють підлітки, "виштовхнуті" зі школи і сім'ї, оскільки мікроклімат цих груп дає їм певні можливості для компенсації негативної оцінки з боку сім'ї та шкільного колективу. Перебування у таких групах підвищує сумарну активність і впевненість у власних силах, викликає відчуття безкарності.

Статистика чітко показує пряму залежність пияцтва і злочинності у великих містах: більша частина злочинів вчиняється у нетверезому стані або в результаті тривалого вживання спиртних напоїв.

Серед груп міського населення з низьким освітнім і культурним рівнем скоюється значно більше злочинів. Чим вищий освітній і культурний рівень населення, тим нижчий рівень злочинності. За даними нашого дослідження велика частина злочинів вчиняється особами, у яких відсутня вища або середня спеціальна освіта. Особливо це характерне для осіб, які скоюють убивства, тяжкі тілесні ушкодження, хуліганства і розбої. Злочинці з низьким освітнім рівнем, як правило, протягом тривалого часу перед скоєнням злочину ніде не вчилися, більшість з них ніде не працювала або працювала епізодично, вела антигромадський спосіб життя. Більше 80 % з них скоювали злочини в нетверезому стані.

Специфічні риси і властивості можуть бути виділені й при характеристиці злочинців, які вчиняють злочини проти особи.

Підтверджується найтісніший зв'язок між політичною, соціально-економічною ситуацією і процентом безробіття серед молоді. Сьогодні більша частина молодих людей у містах розірвала свої стосунки з ринком праці і перекинулася у торгівлю, часто порушуючи закон. Також спостерігається тяга деякої частини молоді до комерційних структур, у тому числі й мафіозних. Ділки від цих структур, використовуючи конформізм, відсутність моральних орієнтирів, а також соціальну незахищеність, особливо неповнолітніх, залучають їх у діяльність кримінального характеру.

Аналізуючи криміногенні фактори, не можна не відзначити й такий нетрадиційний для сучасної кримінології, як стан здоров'я населення. Поза увагою дослідників лишаються й соціально-психологічні аспекти масового об'єднання в місті вихідців з різних регіонів країни. Спостерігається певна спеціалізація національних і багатонаціональних злочинних груп. Не можна залишити поза увагою і такий фактор криміногенної обстановки: все чіткіше проявляється тенденція у відмові суспільства матеріально утримувати осіб похилого віку. Криміногенне значення має зміна суб'єктивного ставлення до природи.

У третьому параграфі – "Особливості скоєння злочинів у великих містах" зазначається: "злочинність, як соціально детерміноване явище, залежить від характеру умов соціального життя, що складається в тому чи іншому регіоні й чутливо реагує на будь-які зміни й різницю в цих умовах". Умови, про які йдеться, неоднакові у різних місцевостях, і так чи інакше можуть впливати на злочинність.

Сказане повною мірою стосується й великих міст з їх складною картиною соціальних процесів з усіма їх неоднаковими наслідками.

Останнім часом злочинність в Україні набула великих розмірів. З 1985 по 1994 рр. кількість усіх зареєстрованих

злочинів значно зростає. Таке зростання аж ніяк не можна пояснити приростом населення. Злочинність у нашій країні перестала бути (як говорили раніше) ремеслом соціально-деградованих елементів. У злочинному середовищі сьогодні представлені практично всі прошарки і групи суспільства, у зв'язку з чим значно зростає соціальна небезпека злочинності. Про це свідчать такі статистичні дані: так, з 1990 по 1994 рр. хабарництво зросло у 38,5 раза; крадіжки державного і колективного майна у великих і особливо великих розмірах шляхом привласнення, розтрата або зловживання посадовим становищем – у 15,7 раза. За цей період у 2,9 раза збільшилась кількість організованих злочинних груп.

Як свідчать матеріали нашого дослідження, останнім часом склад злочинців також якісно змінився. Особливу тривогу викликає велика кількість молоді, в тому числі спортсменів, які входять до складу організованих злочинних груп. Молоддю віком до 30 років скоюється близько 60 % злочинів, серед яких 20 припадає на неповнолітніх.

Існують специфічні "міські" умови, які сприяють знеосібленню індивідів. При вчиненні насильницьких пограбувань і розбоїв, тяжких тілесних ушкоджень, зґвалтувань, а в окремих випадках – і навмисних убивств, в умовах міста вони здійснюють акти насилля над незнайомими людьми. Знеосіблення посилює в механізмі мотивації злочинних діянь почуття впевненості у безкарності. Це почуття дозволяє перебороти вагання і при виборі альтернатив поведінки стимулює рішучість у здійсненні особливо небезпечних насильницьких дій для досягнення цілей злочину.

В умовах міста більше, ніж за умов сільської місцевості, проявляє себе як досить помітне явище (в криміногенному плані) підтримка традицій злочинного середовища. Паразитичне існування, неодноразове вчинення тяжких злочинів, значне ослаблення соціально корисних зв'язків створює для рецидивістів спільність

соціального середовища. Тривала злочинна діяльність викликає потребу реалізувати надбане злочинним шляхом майно, місто ж надає для таких осіб певні сприятливі для цього умови: збут, укриття тощо. Маючи можливість підтримувати особисті контакти, вони відроджують злочинні звичаї. Для жінок, які стали на шлях розпусти, у великих містах з'являються більші можливості приховати свою поведінку. Нерідко такі жінки потрапляють під вплив осіб з антисоціальною спрямованістю, які використовують їх у злочинних цілях.

Специфічні умови великих розвинених міст, пов'язані з наявністю громадського транспорту, місць масового скупчення людей, підприємств торгівлі тощо надають більші можливості для вчинення кишенькових крадіжок. Значна густота населення міста дозволяє злочинцям "розчинятися" у масі людей, тривалий час бути невикритими. На вчинення так званих побутових злочинів впливає ряд типово міських явищ. Наприклад, відставання житлового будівництва від розвитку промислових об'єктів спричиняє перенаселеність, яка часто-густо створює асоціальний настрій у людей з низьким рівнем правової та моральної свідомості, призводить до вчинення правопорушень. Крім того, перенаселеність негативно впливає на дітей і підлітків, які в концентрованому вигляді бачать вади й недоліки дорослих.

У профілактичній діяльності необхідно враховувати й фактор проживання на одному масиві, в одній квартирі осіб, які відрізняються за рівнем розвитку, освіти, культури, інтересів. Це часто призводить до різних ексцесів побутового характеру, а нерідко й до злочинних посягань, особливо злочинів проти життя, здоров'я, честі та гідності особи. Тут треба зазначити, що занадто великі житлові райони посилюють у їх жителів відчуття соціальної ізоляції. Серед міського населення почуття невпевненості в собі й самотності набагато сильніше, ніж у населення сільської місцевості.

За результатами нашого дослідження в міських умовах майже кожен третій, звільнений з місць позбавлення волі, знову скоює злочин у період активної адаптації – протягом першого року після звільнення. Цей показник деякою мірою відображає складність як самого процесу адаптації та життєвих позицій осіб, які повернулися з місць позбавлення волі, так і рівень організації профілактичної роботи органів внутрішніх справ. Вони повинні забезпечити безперервне спостереження за способом життя і поведінкою таких осіб і необхідну профілактичну роботу з ними.

Важливою умовою успішної боротьби зі злочинністю у великих містах є профілактика правопорушень неповнолітніх.

Аналіз статистичних даних свідчить, що кількість злочинів скоєних неповнолітніми, з 1985 по 1994 рр., зросла у 2,3 раза і ця тенденція зберігається. Боротьба зі злочинністю неповнолітніх мусить базуватися на узагальненні досвіду цієї діяльності в минулому з урахуванням не лише поточних завдань, а й усіх обставин у країні.

У третій главі – "Фактор міста в регіональній злочинності", яка складається з трьох параграфів, розглядаються демографічні й міграційні процеси у взаємозв'язку зі станом і рівнем злочинності в містах. Теоретичні проблеми злочинності для зручності розглядаються по категоріях – юридичні, соціальні, психологічні, біологічні, політичні. При цьому особлива увага, відповідно до завдань наукового пошуку, приділяється соціальним теоріям злочинності з огляду на фактори великого міста. Проаналізовано вплив розвитку соціальної інфраструктури на злочинність, можливості використання навколишнього середовища з позицій профілактики антисоціальних проявів, управління поведінкою людей.

У першому параграфі – "Демографічні процеси і їх вплив на злочинність" досліджуються особливості впливу демографічних процесів на злочинність в умовах великого міста.

Виходячи з того, що, з точки зору кримінологічного дослідження, першочерговий інтерес становить народонаселення – суб'єкт злочинності та пов'язані з нею процеси, автор аналізує показники розвитку демографічних процесів в Україні за останні 80 років і робить висновок, що Україна належить до держав з першим типом відтворення населення. Вона характеризується низькими показниками народжуваності, зростанням смертності та незначним природним приростом населення. В Україні стабілізувався процес депопуляції населення. Причини його розвитку криються переважно в соціально-економічних чинниках, у складності економічної ситуації, яка особливо ускладнилася після аварії на ЧАЕС.

Оцінка демографічної ситуації у великих містах дозволяє виділити ряд елементів, які є особливими об'єктами кримінологічного дослідження: велика кількість, густота та інтенсивність міграції населення; особливості статевовікової структури, культурно-освітнього рівня, сімейного стану тощо.

Серед демографічних проблем автор окремо виділяє кримінологічний вплив стрімкого збільшення контингенту неповнолітніх без належної опіки батьків (внаслідок розлучень, втечі з дому тощо), а також тих, хто перебуває в зоні криміногенного впливу з боку сім'ї або найближчого побутового оточення (з боку п'яниць, наркоманів, повій). Для більш ефективної профілактики злочинів у великих містах автор пропонує виявляти сім'ї та їх найближче оточення, яке негативно впливає на виховання підлітків (пияцтво, сварки, побутова розпущеність), і в разі необхідності вилучати таких підлітків з негативного середовища.

У другому параграфі – "Міграційні процеси як криміногенний фактор" досліджується криміногенний характер численних негативних моментів міграції населення. На думку автора, варта уваги особливість сучасного вивчення причин і умов злочинності: встановлення зв'язку з її глобальними соціальними

явищами, процесами, що несуть певне негативне навантаження. Значною мірою це стосується демографії та міграції населення. Дослідження свідчать, що кількість злочинців серед мігрантів більша, ніж серед постійного населення. З цього випливає, що в регіонах з вищим коефіцієнтом прибуття мігрантів і вищий рівень злочинності, а меншим – рівень нижчий. Отже, без урахування показників міграції неможливо досить повно і об'єктивно вивчати детермінанти злочинності в окремих регіонах країни, а значить – здійснювати ефективні профілактичні заходи.

Проблемами міграції населення цікавляться представники багатьох суспільних наук, і тому вирішувати їх потрібно комплексно, багатопланово, багатоаспектно. Слід зазначити, що кримінологічний підхід до проблеми міграції населення порівняно з демографічним має свою специфіку. Автор вважає, що кримінологи повинні розглядати не лише масові міграційні процеси в межах великих територій і протягом тривалого часу, а й територіальні переміщення незначних за величиною груп або навіть окремих осіб. Тому для вирішення прогностичних завдань кримінологічного характеру доцільно вивчати всі міграційні процеси, їх причини й можливості розвитку. Важливо знати і статевовікову структуру мігрантів, їх постійні та тимчасові "потоки". У порівнянні з кримінологічними даними всі ці показники можуть відіграти певну роль в одержанні обґрунтованих прогнозів злочинності.

Кримінологам не слід самим прогнозувати міграційні процеси – це особливий вид прогностової діяльності. Їм належить, по-перше, користуватися уже готовими прогнозами, розробленими спеціалістами-демографами, і, по-друге, класифікувати прогнози міграційних процесів у відповідності з вирішенням своїх завдань. Наприклад, необхідно виділити міграційні процеси, пов'язані з впливом правових, економічних та інших факторів. Вони

по-різному характеризують чисельність та якісний склад мігрантів, а це потрібно враховувати при розробці прогнозів злочинності.

Дані дослідження свідчать, що одним з істотних криміногенних факторів є нелегальна міграція, яка становить в Україні реальну загрозу для суспільної безпеки країни, сприяє зростанню злочинності, збільшенню небезпечних хвороб і поширенню підпільного ринку праці. Найчастіше при переході кордону використовуються фальшиві, чужі та недійсні документи. Наприклад, лише за період з липня 1994 по липень 1995 рр. на кордоні затримано 18 тис. 196 таких осіб. Донедавна зміст такого терміну, як нелегальна міграція, був зрозумілий лише вузькому колу професіоналів. Сьогодні ж, відчувши певну свободу переміщення, мільйонні маси людей почали рухатися і вектор їх руху змістився до країн СНД та Східної Європи. Через цю територію, особливо України, прямує основний потік нелегальних мігрантів.

Які ж причини такого явища? По-перше, це специфіка географічного положення України в центрі Європи, наявність кордонів з країнами, що межують з країнами Західної Європи. По-друге, історична спадщина колишнього СРСР. Активна його допомога країнам, що розвивалися, у підготовці спеціалістів, наданні робочих місць для них, призвели до того, що на території республік колишнього Союзу лишилася велика колонія іно-земців. Значна частина їх не хоче повертатися на батьківщину, прагне залишитися у цих республіках або виїхати до країн Західної Європи.

За даними Міністерства у справах національностей, міграції та культів на території України після 1991 р. лишилося 670 іноземних студентів, 1 тис. 600 спеціалістів, 3 тис. 900 нелегальних мігрантів. І, по-третє, на процесі міграції позначилася відміна єдиного правового та візового простору, який існував у СРСР, відсутність чітко визначеної системи в'їзду, перебування,

контролю за іноземцями в країнах СНД, у тому числі й в Україні.

Аналіз фактів дозволяє зробити висновок про існування добре організованого міжнародного механізму міграції через територію України та інших країн СНД. Чітко простежуються два його види. Перший – це нелегальний, а точніше – кримінальний механізм міграції. Другий вид пов'язаний з легальним виїздом у країни проживання і прибуття в Україну з подальшим, уже нелегальним, виїздом у країну призначення. Приблизно 57,8 % таких нелегальних мігрантів затримано на кордонах з Росією, Білоруссю та Молдовою.

З урахуванням ситуації, що склалася, пропонуємо доповнення до законодавчих актів України щодо боротьби з нелегальною міграцією:

1. Стаття 75 Кримінального кодексу України повинна передбачати такий склад злочину як організація незаконного перетинання або сприяння в незаконному перетинанні державного кордону України. Відповідальність за цією статтею мають нести лише ті особи, які організовують канали нелегальної міграції, тобто виводять мігрантів до державного кордону, забезпечують їх фальшивими документами, обладнують транспортні засоби схованками, перевозять мігрантів через державний кордон тощо.

Суспільна небезпека цього злочину мусить підвищуватися, якщо такі дії були вчинені повторно, або організованою групою, а також посадовою особою з використанням нею влади чи посадового становища. За таких умов злочин пропонуємо вважати кваліфікованим і, крім того, у ст. 186 КК варто встановити відповідальність за його приховування.

2. Статті 203 і 204 Кодексу України про адміністративні правопорушення повинні передбачати всі діяння, пов'язані з порушенням іноземцями та особами без громадянства правил

перебування в Україні. Відповідальність за це мають нести як іноземці та особи без громадянства, так і посадові особи, які порушують встановлений порядок.

3. Незаконне перетинання, або замах на перетинання державного кордону України слід визнати як адміністративне правопорушення, кваліфікованим складом якого буде повторність за умови, якщо протягом року особу було піддано адміністративному стягненню.

4. Встановити адміністративну відповідальність осіб, які перебувають у прикордонній смузі, в приміщеннях і місцях, де здійснюється прикордонний контроль, за невиконання законних вимог посадових осіб прикордонних військ.

Ці та інші запропоновані дисертантом зміни і доповнення до законодавчих актів України сприятимуть розв'язанню досить складної проблеми – нелегальної міграції в Україні, допоможуть запобігти ускладнень криміногенної ситуації у прикордонній смузі, непорозумінь з органами прикордонної охорони держав-сусідів України.

У зв'язку з різким загостренням проблеми нелегальної міграції та її впливом на криміногенну ситуацію потрібно:

а) в структурі МВС України створити спеціальний підрозділ по боротьбі з нелегальною міграцією. До його функцій включити виявлення, перевірку та депортацію мігрантів;

б) прийняти закон про затримання іноземних громадян, які не мають документів або втратили їх, чи мають фальшиві документи, для з'ясування обставин порушення правил перебування іноземців в Україні.

Повсякденна практика органів внутрішніх справ дає підстави говорити й про латентну міграцію, оскільки існує якась частина неврахованих мігрантів, термін перебування яких не перевищує місяця. Їх облік не налагоджений, до статистичних

даних, а також у поле зору дослідників, вони не потрапляють, оскільки постійного місця проживання не мають. Багато з них живуть за рахунок випадкових заробітків, здійснення злочинів, або ж взагалі ведуть паразитичний спосіб життя.

Одним з криміногенних аспектів міграції останнім часом стало прибуття громадян з місць збройних конфліктів. Деякі з них намагаються провезти зброю і боєприпаси.

Відзначаючи важливість вивчення маятникової міграції як економічного і демографічного феномена, зазначимо, що маятниковій міграції властиві не тільки позитивні, а й негативні риси, здатність при певних обставинах відігравати криміногенну роль. До її негативних наслідків слід віднести передусім просторові несумісності трудової та побутової діяльності, внаслідок чого мігранти не можуть брати участь у всіх культурно-масових заходах, які організовуються трудовими колективами, через порівняно велику відстань між місцем проживання і роботи. В свою чергу, за місцем проживання відсутня інформація про поведінку маятникових мігрантів на роботі, їх стосунки з трудовим колективом тощо. Це послаблює соціальний контроль за їх поведінкою і сприяє формуванню антигромадських поглядів у їх свідомості.

Демографічне прогнозування потрібне як первинний матеріал для прогнозування злочинності. Відомо, що населення нашої країни постійно змінюється за своєю чисельністю, складом, місцезонаштуванням. Врахування закономірностей цих змін є необхідною умовою кримінологічного прогнозування. Якщо співробітники правоохоронних органів будуть користуватися демографічними даними і знати закони суспільства, то вони зможуть передбачити процеси, пов'язані з міграцією злочинності.

У третьому параграфі — "Закономірності організації соціальної інфраструктури і злочинність" відмічається, що певне криміногенне значення має і правильне використання факторів оточуючого людину середовища при проектуванні споруд, вулиць і цілих кварталів. Програма "Профілактика злочинності через фактори навколишнього середовища", що досить активно застосовується у багатьох країнах Заходу, відродила зацікавленість до вікових концепцій психології навколишнього середовища. Програма допомогла заново визначити стратегії та концепції, які розчинилися у великій кількості суперечливих поглядів і переконань щодо планування, дизайну і т.ін.

В Україні програма "Профілактика злочинності через фактори навколишнього середовища" до цього часу не знайшла свого місця у боротьбі зі злочинністю. Навіть у доповідях на міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми управління сучасним містом", що відбулася 28-29 вересня 1995 р. в Києві, не були порушені такі актуальні теми, як навколишнє середовище, індустріалізація, демографія, злочинність тощо.

На думку автора, злочинність являє собою настільки складне соціальне явище, що у боротьбі з нею потрібно використовувати не тільки досягнення науки, а й закономірності розвитку і збереження навколишнього середовища. Зокрема, дуже цікавим є аналіз можливостей використання світла у профілактиці злочинів.

З метою профілактики злочинів освітлення може бути використане у двох напрямках:

- 1) для підняття самопочуття людини за рахунок впливу кольору на її поведінку ;
- 2) для створення безпеки шляхом належного освітлення людської діяльності в навколишньому середовищі.

Для більш успішної боротьби зі злочинністю певне значення має правильна організація лікування населення. Це обумовлено тим, що в останні роки зросла кількість дітей, які народжуються з тяжкими фізичними і розумовими відхиленнями. Три мільйони українських дітей потребують термінового санаторно-курортного лікування, а ще 12 млн. – систематичного оздоровлення. І тільки 12-15 % допризовників більш-менш відповідають вимогам медичних комісій. Три чверті усіх підлітків вже у першому класі виявляють нестійку поведінку, грубість, жорстокість, конфліктність у колективі, невідвідування уроків тощо.

Сказане дає змогу зробити висновок, що профілактика злочинів серед молоді можлива лише при умові своєчасного виявлення дітей з різного роду відхиленнями як фізичного, так і розумового характеру з подальшим їх лікуванням. Для цього повинна бути реалізована програма, яка повністю забезпечувала б лікувально-профілактичну роботу з населенням і відповідно давала можливість розширити потужність лікарняних установ з доведенням її до нормативного рівня – 14,6–14,7 ліжок на 1000 осіб. Це забезпечило б стаціонарне лікування населення з урахуванням не лише хворих неповнолітніх, але й людей похилого віку, для яких характерна підвищена захворюваність.

У четвертій главі – "Попередження злочинності у містах", яка складається з трьох параграфів, розглядається діяльність правоохоронних органів як специфічний соціально обумовлений процес, обов'язкова суспільна функція держави. Викладені теоретичні основи та практичний досвід здійснення в містах загальної та індивідуальної профілактики, бачення моделі та критеріїв її ефективності. Запропоновані шляхи досягнення

необхідного балансу між містобудівними та правоохоронними системами в інтересах результативної профілактики правопорушень у містах. Вказується на резерви покращення боротьби зі злочинністю, у тому числі за рахунок "реанімації" форм залучення до цього громадськості.

У першому параграфі – "Теоретичні основи попередження злочинності у великих містах" автор виходить з того, що дії правоохоронних органів по затриманню злочинців, винесенню вироків та їх виправленню, як свідчить світова практика, мають лише обмежений вплив на боротьбу зі злочинністю. Тому в більшості держав світу кримінальна політика сфокусована на розвитку заходів профілактики злочинності.

Під профілактикою злочинності у великих містах необхідно розуміти діяльність державних органів, громадських організацій, формувань і окремих громадян по виявленню і усуненню причин злочинності у великих містах і умов, які їй сприяють. Вся профілактична діяльність складається з двох етапів: першого – виявлення причин і умов злочинності у великих містах; другого – їх усунення.

Профілактика злочинів повинна здійснюватися

- шляхом виявлення і усунення ситуацій, які безпосередньо пов'язані з способом життя і поведінкою конкретних осіб, здатних стати на шлях скоєння злочинів;

- шляхом виявлення і усунення ситуацій, які впливають на злочинність взагалі, безвідносно до соціального середовища конкретних осіб. Виходячи з цього, профілактика поділяється на *індивідуальну і загальну*.

За своєю природою і соціальним завданням профілактика злочинів – це комплексний процес. Необхідність урахування в профілактичній діяльності соціально-економічних, організа-

ційно-правових, психолого-педагогічних, морально-етичних, моральних, культурно-освітніх та інших факторів вимагає активної участі в ній представників багатьох професій – економістів, соціологів, психологів, педагогів, лікарів, юристів, біологів, демографів, містобудівників.

Важливе значення у боротьбі зі злочинністю у містах має індивідуальна профілактика. Суттєвим її показником є кількість осіб, за поведінкою яких здійснюється контроль з боку органів внутрішніх справ, а також за допомогою громадськості. В останні роки, як свідчить практика, такий контроль відсутній, а громадськість взагалі не бере в ньому ніякої участі. Все це разом допомагає безкарно вчиняти різного роду правопорушення особами, які мають антисуспільну спрямованість.

Аналіз профілактичної діяльності органів внутрішніх справ України свідчить, що існуюча сьогодні система попередження правопорушень в цілому перебуває на досить низькому рівні. Конкретні види, методи і форми профілактики стосовно окремих категорій осіб і видів правопорушень потребують істотної подальшої наукової розробки та удосконалення. Відомо, що правоохоронні органи не можуть ефективно вести боротьбу зі злочинністю без активної допомоги з боку населення. У більшості країн світу діють досить ефективні програми, в рамках яких населення сприяє правоохоронним органам, у тому числі й інформує по телефону про вже вчинені злочини або про ті, що тільки готуються. Наприклад, у поліцейському управлінні Вашингтону існує спеціальний відділ розслідування, який займається перевіркою і розкриттям злочинів, які стали відомі поліції з телефонної інформації. Якщо інформація сприяла арештові злочинця або розкриттю злочину, то особа, яка про це

повідомила, може одержати грошову винагороду в розмірі від 100 до 1000 доларів.

Важливим елементом у цій програмі є її анонімність, оскільки особа, яка повідомляє поліцію, може не називати своє прізвище і не виступати свідком у суді по цій справі, їй лише присвоюється відповідний номер. Цей фактор сприяє широкому залученню населення до викриття злочинних діянь.

У другому параграфі -- "Баланс містоутворюючих систем (кримінологічні проблеми як фактор попередження злочинності)" автор, виходячи з провідних суспільних функцій міста, досліджує його в трьох аспектах: соціально-демографічному, виробничо-економічному і функціонально-плановому. Такий розгляд, на думку автора, має важливе методологічне значення, оскільки дає можливість чітко визначити коло явищ, соціальну активність населення і організацію матеріально-виробничого середовища, що забезпечують відтворення населення, соціальне становлення і розвиток особистості, захист цінностей від злочинного елементу, формування трудових ресурсів та їх взаємозв'язок, а також можливість висловити стан об'єкту за допомогою будь-яких взаємопов'язаних показників, що відносяться до одного з аспектів, а це досить важливо в разі відсутності повної інформації про об'єкт. Усвідомлення можливості попередження злочинності у великих містах через аспект міського планування, іншими словами, політику житлового будівництва, повинно привести до розробки ініціатив не тільки при плануванні нових мікрорайонів, але й стосовно старих житлових мікрорайонів з високим рівнем злочинності.

Осяжний і триваліший підхід до профілактики злочинів у великих містах може вирішуватися шляхом забезпечення

будівництва нових споруд, навіть цілих районів, які б відповідали спеціальним стандартам безпеки. У деяких країнах розроблені загальнонаціональні нормативи, якими встановлені вартість засобів безпеки в різних видах споруд, і посібник для архітекторів та будівельників з питань правил безпеки. Слід також потурбуватися, щоб стандарти безпеки не суперечили вимогам правил пожежної безпеки.

Програми, що поєднують підвищення заходів безпеки з плануванням і розвитком мікрорайону, більшою мірою гарантують підвищення рівня безпеки в мікрорайоні. Для закріплення соціальних зв'язків і відчуття безпеки необхідно, щоб мешканці району разом з іншими відповідальними особами – міліцією, працівниками житлових служб, архітектурних установ і представниками місцевої влади брали участь у визначенні своїх потреб, проблем і розробці основних напрямів попередження правопорушень.

У третьому параграфі – "Моделі і критерії ефективності попередження злочинності у великих містах" аналізуються існуючі теорії злочинності: юридична, соціологічна, психологічна, біологічна і політична; підкреслюється, що для підвищення ефективності профілактики злочинів у великому місті науковий і практичний інтерес становлять дії антикриміногенних факторів і криміногенні наслідки їх протиріч у таких важливих сферах життя цього виду розселення, як праця, побут і дозвілля. Зокрема зазначається, що взаємозв'язок між безробіттям і злочинністю далеко не простий. Ці явища тісно пов'язані, але потрібно заглянути в глибину, щоб розгледіти більш складний зв'язок між ними.

Для більш успішної профілактики злочинів з боку непрацюючих осіб потрібно проводити перепідготовку кадрів, яка повинна бути пов'язана із загальними вимогами місцевого ринку

і місцевих роботодавців, враховувати зміни в характері зайнятості та кар'єрних сподівань. Аналізуючи думку різних прошарків населення, автор приходить до висновку, що кримінальна ситуація значною мірою визначається характером ставлення населення до правоохоронних органів.

У цьому відношенні ситуація в Україні складається не на користь боротьби зі злочинністю. Так, відповідно даних, одержавних у 1993 р. Інститутом соціології АН України разом з Лондонським представництвом служби Геллапа в Україні, повну довіру міліції висловили лише 11,2 % опитаних, у той час як повну недовіру висловили 52,3 %; 29,2 % населення довіряє міліції частково. Показовим у цьому плані є той факт, що результати опитування населення у 1992 р. були більш втішними: за повну довіру міліції висловились 13,6 %, частково – 30,5 %, а за повну недовіру – 47,0 %.

Приблизно такий же рейтинг у прокуратури і судів: у 1993 р. прокуратурі довіряли повністю 10,9 %, частково – 31,8 % і відповідно судові – 11,6 та 32,5 %.

Проведене автором анкетування начальників УВС усіх областей України свідчить, що для посилення ефективності діяльності органів Міністерства внутрішніх справ України у боротьбі зі злочинністю слід провести їх реорганізацію (65 %), підвищити заробітну плату співробітникам органів (20 %) та чисельність особового складу (10 %), надати міліції додаткові права (5 %).

Щоб на вулицях великих міст населення себе відчувало спокійно, респонденти вважають за потрібне збільшити кількість міліцейських нарядів (понад 90 %), відновити діяльність громадських формувань (ДНД, товариських судів тощо) (близько 10 %). Для належної боротьби зі злочинністю, як вважають опитані, треба посилити заходи кримінальної від- повідальності

і створити умови неминучості покарання (35 %), надати громадянам відповідні житлові умови і удосконалити інфраструктуру (30 %), викрити осіб, які мають зв'язок зі злочинним світом (20 %).

З факторів навколишнього середовища на скоєння злочинів впливають: погано спроектовані вулиці та квартали міст (близько 50%), відсутність місць відпочинку в мікрорайоні (30 %); погане освітлення вулиць (12 %), бруд біля будинків (близько 8 %).

Результати опитування свідчать, що для більш успішної боротьби зі злочинністю потрібний цілий комплекс заходів, у тому числі й удосконалення містобудівництва, посилення кримінальної відповідальності за вчинений злочин, реорганізація органів внутрішніх справ.

У підсумках та пропозиціях викладаються основні положення дисертаційного дослідження і вносяться пропозиції щодо формування сучасної концепції боротьби зі злочинністю у містах України, підвищення ефективності боротьби з організованою злочинністю і корупцією, удосконалення перспективних напрямів, форм і методів профілактики злочинів в умовах великого міста, підвищення ефективності профілактичної діяльності державних і правоохоронних органів, громадських організацій. Підкреслюється профілактичне значення подальшого удосконалення усього містобудівного комплексу, вироблення науково-обґрунтованої програми перебудови галузевої структури міського господарства на основі програмно-цільових методів управління і планування; вносяться пропозиції по удосконаленню діючого законодавства, вказуються аспекти подальшого наукового дослідження проблеми.

Основні положення дисертаційного дослідження відображені в публікаціях автора:

Урбанізація і злочинність: Монографія. – К.: УАВС, 1996. – 256 с.

Економічна злочинність в Україні: стан та прогноз // Науковий вісник Академії служби безпеки України. – 1995. – № 1. – С. 40-43.

Проблемы планирования взаимодействия субъектов профилактики правонарушений в административном районе крупного города // Криминологические проблемы борьбы с преступностью. – К.: Высш. шк. МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1989. – С. 37-40.

Уголовный кодекс Украины: НПК. – К.: Фита, 1995. – Гл. 10. Ст. 222-223. – С. 727-734.

Уголовный кодекс Украины: НПК. – К.: Фита, 1995. – Гл. 9. – Ст. 190-195 – С. 617-620.

Вместо милиции – полиция / Но мало изменить название – ОВД нуждаются в коренном реформировании // Голос Украины. – 1996. – 30 января.

Модель і критерії ефективності профілактики злочинів у великих містах України та за кордоном: Навч.-практич. посібник. – К.: УАВС, 1995. – 32 с.

Криминологічна характеристика злочинності у містах: Навч.-практич. посібник. – К.: УАВС, 1995. – 20 с.

Особливості вчинення злочинів у великих містах: Навч.-практич. посібник. – К.: УАВС, 1995. – 19 с.

Демографічні процеси та їх вплив на злочинність: Навч.-практич. посібник. – К.: УАВС, 1995. – 17с.

Міграція і злочинність: Навч.-практич. посібник. – К.: УАВС, 1996. – 20 с.

Інфраструктура міста і злочинність: Навч.-практич. посібник. – К.: УАВС, 1996. – 19 с.

Закономірності організації соціальної інфраструктури і злочинність. – К.: УАВС, 1996. – 24 с.

Кримінологічна характеристика урбанізаційного впливу на особистість злочинця: Навч.-практич. посібник. – К.: УАВС, 1996. – 19 с.

Кримінологічний аспект урбанізації. – К.: УАВС, 1996. – 23 с.

Великі міста і злочинність // Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення. – К., УАВС, 1996. – С.220-235.

Проблеми, що вимагають законодавчого вирішення (до питання про нелегальну міграцію в Україні) // Удосконалення кримінального законодавства України. – К.: УАВС, 1996. – С.160-162.

До питання про вплив демографічних процесів на злочинність // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. – К., УАВС, 1996. – С.185-199.

"Шаkun В.И. Урбанизация и преступность в Украине. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.08 -- уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. Украинская академия внутренних дел.

Работа представляет собой комплексное исследование проблем преступности в урбанизированной среде и урбанизированных структурах. В ней дается криминологическая характеристика преступности в городах, анализируются факторы города, выступающие в роли обстоятельств, ей способствующих, излагаются вопросы ее предупреждения.

Ключевые слова: урбанизация, криминологические последствия, криминологический анализ, демографические и миграционные процессы, предупреждение преступности".

Shakun V.I. Urbanisation and Criminality in Ukraine. The dissertation submitted for a scientific degree of Doctor of Law on speciality 12.00.08 – criminal law and criminology; the criminal-executive law. Ukrainian Academy of Internal Affairs.

Presentation of the complex research on problems of criminality in urbanised environment and urbanised structures. The criminological characteristics of city criminality, city's factors promoting crime are given in this work. The issues of crime prevention are considered.

The key words: urbanisation, criminological consequences, criminological analysis, demographic and migration processes, crime prevention.

Підписано до друку 1.08.96. Формат 60х84/16. Умовн.друку.арк. 2.5. Тираж 100 прим. Замовлення № 66

Видавництво Української академії внутрішніх справ.

Київ, Солом'янська пл. , 1

1138055

AB 35.370